

INHOUD

INLEIDING 9

1 EEN GOED LEVEN IN EEN BIJZONDER LAND 11

Historische banden 13

Land van uitersten 17

Nieuwkomers 19

Politiek gemier 21

De woede van het volk 25

Oktobermanifest 30

De knoet van de staat 33

Bedrieglijke rust 36

De 'Grote Oorlog' 39

Spontane revolutie 45

2 RAMPZALIGE ONTWIKKELINGEN 51

Opeenhoping van heksenketels 55

Rode staatsgreep 62

Een brandend gekkenhuis 67

De hoop van miljoenen 71

Creperen jullie maar! 73

Aardappelschillen als lekkernij 78

Blijven of weggaan 81

- 3 IN DE VAL 89
‘Onechte legatie’ 90
Voedselexpeditie naar Samara 94
De grenzen gaan dicht 98
Overval 101
In gevangenschap 104
Vogelvrij 110
Valenki en wobla 115
Ongelukkig misverstand 119
Volksreiniging op hoog bevel 120
Noodkreet 123
- 4 BERICHTEN UIT DE STEPPE 125
Hollandse kolonisten op de steppe 127
Sociale ondernemers 130
Grote veranderingen 134
Oekraïense boemerang 136
Voortdurende angst 140
Te optimistisch geweest 144
’t Moest, dus het ging! 147
Wisselende machtsverhoudingen 151
Speculanten en zakkendragers 158
De pest van het bolsjewisme 161
Terug in de hel 165
Niet opgeven 168
Als het werkelijk misgaat 174
Met stille trom vertrokken 177
Door vreemde handen begraven 181
Treurig dat alles zo ellendig is afgelopen 184
- 5 VADERLAND ALS LAATSTE TOEVLUCHT 187
Vluchten of vrijkopen 188
Koningin en communisten 193

De hel van Bergen 196
Litvinovs kat-en-muisspel 202
Uitwisseling 205
Eindelijk in vrijheid 208
Terug in het vaderland 212

EPILOOG 219

Verantwoording en dank 229
Literatuur en bronnen 235
Personenregister 239

INLEIDING

Hoe komen wij heelhuids uit deze hel gaat over Nederlanders die de Russische Revolutie van 1917 van nabij meemaakten. De meesten van hen woonden en werkten al langere tijd in Rusland als ondernemers of expats voor Nederlandse of buitenlandse bedrijven. Anderen hadden zich er blijvend gevestigd of waren er zelfs geboren en getogen. In tsaristisch Rusland hadden deze Nederlanders een goed bestaan opgebouwd en voelden zich er thuis. Voor hun kinderen was het 'verre Holland' een vreemd land, waar ze nog nooit waren geweest of hooguit een enkele keer op familiebezoek.

In de communistische Sovjetstaat was voor deze groep van naar schatting enkele honderden Nederlanders geen plaats meer. Blijven of weggaan? 'Wij wisten dat we op een vulkaan leefden,' zei een van hen later. Maar alles achterlaten, volkomen berooid naar het oude vaderland terugkeren en opnieuw beginnen, was geen aantrekkelijk vooruitzicht. Een aantal deed dat toch. Anderen lieten alleen hun vrouw en kinderen naar Nederland vertrekken en bleven zelf om proberen te redden wat er nog te redden viel van hun vroegere bezittingen of ondernemingen. Weer anderen besloten samen met hun gezinnen de ontwikkelingen voorlopig af te wachten. De situatie in de eerste jaren na de revolutie kon nog alle kanten op en vrijwel niemand geloofde in die tijd serieus dat het Sovjetregime een lang leven beschoren was. 'Alleen als het écht moet, vertrekken we,' schreef iemand die voor het laatste koos.

En toen was het opeens te laat en zaten ze in de val. De grenzen gingen dicht, ook voor buitenlanders. Toestemming om Rusland te mogen verlaten kregen zij niet meer en Nederland werd onbereikbaar. Een levensgevaarlijke vlucht vormde nog de enige uitweg. Daarvoor was niet alleen een hoop lef nodig maar ook veel geld, en dat hadden zij meestal niet meer. Mensensmokkelaars lieten zich duur betalen en de risico's waren groot. Ondertussen was het land in een burgeroorlog verwickeld en verslechterden de levensomstandigheden van de bevolking dramatisch. Honger, ontbering en terreur bleven ook de Nederlanders niet gespaard.

Het verhaal van deze Nederlanders heb ik beschreven aan de hand van brieven, dagboeken, herinneringen, beeldmateriaal en andere bronnen. Wat waren hun indrukken, dilemma's en hoe reageerden zij? Op welke manieren overleefden zij? Hoe wisten zij uiteindelijk toch het land uit te komen?

De actualiteit van hun lotgevallen zal niemand ontgaan. Van huis en haard worden verdreven door oorlogsgeweld en politieke onderdrukking is van alle tijden. De Nederlanders in Rusland echter hadden hun vaderland als laatste toevlucht.

1 EEN GOED LEVEN IN EEN BIJZONDER LAND

Met ons drieën, mijn broer, zusje en ik, zitten we op de vensterbank: we rillen. Er wordt geschoten. Dof dreunen de knallen, telkens twee: dat is het afschieten en het raken. We zijn uit onze bedden gekropen. In onze slaap dachten we eerst dat het onweer was. Net of er boven ons zware dingen heen en weer gerold werden. Maar het onweert in februari nooit in Petersburg. Ik ging zitten in mijn bed, en langzamerhand begon ik me te herinneren, wat er de vorige dag was gebeurd.

We waren blij geweest, want vader was vroeg thuisgekomen. Hij had ons verteld, dat er overal soldaten stonden en dat er geen trams liepen. We waren in een opgewonden, bijna feestelijke stemming geweest, er zou revolutie komen, de tsaar zou aftreden en de oorlog ophouden. We waren laat naar bed gegaan en konden niet inslapen.

En nu zaten we op de vensterbank en hoorden telkens twee dreunen. Ik keek naar mijn oudere broer, die verschrikt met open mond zat te luisteren. Hij zag mij en zei onmiddellijk: 'Ze schieten de andere kant op, of misschien in het water. Dat is net zo'n geluid. 't Is trouwens niets bijzonders.' Ik merkte wel, dat hij het niet meende. Als ze ons huis eens raakten? Een vreemd, bijna aangenaam gevoel omvatte mij en er draaide diep in mij iets om, iets wat altijd zo omgedraaid is gebleven.

Plotseling werd de hele kamer schel verlicht. Een in de koude nevel scherp omlinjnde lichtbundel schoof voorbij de gehele huizenrij over de gevels hobbelend, en werd, waar hij een ruit ontmoette wit teruggeworpen op de straat. Daarna bescheen dat akelig nuchtere

zoeklicht ons opnieuw. We kropen in bed, ergens vlakbij knetterde duidelijk een mitrailleur. Ik weet niet of ik die nacht geslapen heb.

's Ochtends was het stil. We bedachten een nieuw spel met onze loden soldaatjes: we speelden revolutie. Dit was veel leuker dan die eeuwige oorlog!

Oscar Mohr was in Sint-Petersburg geboren. In 1920 schreef hij deze herinneringen aan het begin van de Russische Revolutie in bijna foutloos Nederlands op in een opstel voor zijn school in Hilversum. Hij was toen dertien jaar en woonde nog maar net in Nederland. Het gezin Mohr had kort daarvoor noodgedwongen Rusland verlaten. Oscars moeder was een Russische. Zijn vader, Moritz Mohr, behoorde tot de paar honderd Nederlanders die zich in het tsarenrijk hadden gevestigd. Hij had een verkorte studie werktuigbouwkunde in Delft gevolgd en was als twintigjarige in 1898 naar Rusland vertrokken, op zoek naar werk en avontuur, zoals veel meer jonge Nederlandse technici en zakenmensen in die tijd. Voordat hij zich in 1906 in Sint-Petersburg vestigde, had Mohr in de Kaukasus, Oekraïne en op verschillende plaatsen in Centraal-Rusland gewoond en gewerkt. Een andere groep landgenoten woonde daarentegen vaak al generaties in de Russische hoofdstad.

Deze Nederlanders hadden de banden met hun land van herkomst nooit helemaal doorgesneden en behielden de Nederlandse nationaliteit. De meesten koesterden echter geen plannen om naar het vaderland terug te keren. Vrijwel allemaal waren zij goed in de tsaristische samenleving geïntegreerd en tevreden met de maatschappelijke positie die ze hadden bereikt. Hun succes in Rusland dankten ze niet alleen aan hun talenten en aanpassingsvermogen. Er waren ook historische omstandigheden die het Nederlanders voor 1917 makkelijker maakten om zich daar thuis te voelen.

Historische banden

De Nederlands-Russische betrekkingen vormden een oude en respectabele traditie. In de zeventiende eeuw fungeerde Nederland als het voornaamste contact tussen West-Europa en het verre en achtergebleven Rusland. Ieder jaar vertrokken twee grote handelsvloten uit de Republiek en voeren om Scandinavië heen naar de havenstad Archangel in Noord-Rusland. Vuurwapens en andere producten van Nederlandse nijverheid werden uitgewisseld tegen Russische grondstoffen zoals hout, huiden en graan. Honderden Nederlandse kooplieden, vakmensen en militairen werkten langdurig in Moskovië, zoals de Russische staat toen nog werd genoemd. Sommigen bleven er permanent, gingen over tot het Russisch-orthodoxe geloof en 'verrussischten' volledig.

Tsaar Peter de Grote zag in het door zeevaart en handel rijk en machtig geworden Holland van de Gouden Eeuw een voorbeeld. Hij bezocht de Republiek tweemaal, sprak een beetje Nederlands en nam Nederlandse timmerlieden en vaklui in dienst. Vooral dankzij hem raakten veel Nederlandse scheepvaarttermen in het Russisch ingeburgerd: *achtersjteven*, *botsman*, *boesjprit*, *fregat*, *sjkiper*, *sjljoepka*, om maar een paar te noemen. Peters hervormingen zetten Rusland definitief op het Europese spoor van economische modernisering en vooruitgang. Veel producten konden voortaan in Rusland zelf worden gemaakt. De tsaar veroverde ook de Oostzeekust, waardoor hij Rusland uit zijn isolement bevrijdde, en in 1703 stichtte hij een nieuwe hoofdstad, die als een 'venster op het Westen' moest dienen. De architectuur van Sint-Petersburg met zijn grachten, bruggen en statige huizen was sterk geïnspireerd door Amsterdam, maar de Republiek was intussen afgezaakt tot een tweederangs mogendheid. Rusland had ons land minder nodig en Hollandse vaklui en kooplieden namen er niet meer zo'n voorname plaats in als daarvoor.

Wel bleef Nederland in de achttiende en negentiende eeuw een belangrijk financieel centrum, en via de bank Hope & Co betaalden Nederlandse spaarders en renteniers mee aan Ruslands oorlogen en spoorwegen. De ‘Hollandse lening’ was net zo’n vertrouwd begrip voor Russen als ‘Hollandse kaas’. Door het huwelijk in 1816 van de latere koning Willem II met Anna Paulowna, de zuster van tsaar Alexander I, ontstond een band tussen de Russische Romanovs en de Nederlandse Oranjes. Russen hadden een positieve indruk van Nederland en Nederlanders waren welkom in Rusland.

Toch waren de verschillen tussen beide landen enorm. Nederland was vóór 1900 nog geen volledige democratie, maar wel een constitutionele monarchie en een parlementair bestuurde eenheidsstaat. Het kende grote religieuze en sociale tegenstellingen. De bevolking, die tussen 1800 en 1900 van twee naar vijf miljoen groeide, vormde echter in etnisch opzicht een tamelijk homogeen geheel. In de koloniën leefden wel andere volken, en slavernij en andere vormen van onvrijheid bleven daar nog lang bestaan, maar die gebieden lagen overzee en ver weg.

Daarentegen werd de macht van de tsaar, die over het grootste land ter wereld heerste, niet door een grondwet of volksvertegenwoordiging beperkt. Voor de afschaffing van de lijfeigenschap in 1861 bestond het grootste deel van de Russische bevolking uit horige boeren. Omdat militaire veroveringen voor flinke gebiedsuitbreiding zorgden, steeg het aantal inwoners van de Russische staat in de negentiende eeuw van 35 naar 133 miljoen mensen. Het land was een multinationale, multi-etnische en multireligieuze lappendeken met honderden verschillende nationaliteiten die elk hun eigen taal spraken. Zelfs de grootste en belangrijkste groep – de 56 miljoen Russisch-orthodox gelovigen – waren een minderheid in eigen land. Er woonden ook twintig miljoen moslims en vijf miljoen joden.

De bonte samenstelling van de bevolking was voor het mi-